

Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 21, No. 4, Summer 2021, 231-259
Doi: 10.30465/CRTLS.2020.31154.1862

A Critical Review on the Book **“Corona Economy: Resistance Economy in Corona Virus Age”**

Wahhab Qelich*

Abstract

The unpleasant effects of the Corona illness outbreak on world economies forced some economists to survey and analyze the effects of Corona illness on the economy. The book “*Corona Economy: Resistance Economy in Corona Virus Age*” is the first significant book in this subject with the purpose of salvation roads recognition for the Iranian economy with resistance economy review. Among the two criticism axes of structure and content, the paper concludes this book as the aggregation of some viewpoints of economic experts, despite many advantages such as innovative and fluent text, it has some defects. The important defects are disconnection in present flow, snap in publishing before determining the Corona effects dimensions, incorrect format, insufficient usage from global studies, and finally lack of comprehensiveness in analysis and solutions. Therefore, it seems the book cannot reach its goals. The paper suggests correction notes to improve and complete its structure and content.

Keywords: Corona Economy, Resistance Economy, Iranian Economy

---

* Assistant Professor and Faculty Member at Monetary and Banking Research Institute, Central Bank of I.R. Iran (MBRI), vahabghelich@gmail.com

Date received: 02/02/2021, Date of acceptance: 22/05/2021

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

نقد و بررسی کتاب اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا

وهاب قلیچ*

چکیده

اثرات ناگوار شیوع بیماری کرونا بر اقتصاد کشورهای جهان، اقتصاددانان را به فکر ارائه تحلیل‌ها و نظرات کارشناسانه واداشته است. اثر «اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا» اولین کتاب قابل توجه در این حوزه است که با هدف شناخت مسیرهای بهینه برونرفت اقتصاد ایران از بحران کرونا با رویکرد اقتصاد مقاومتی منتشر شده است. این مقاله با تحلیل و بررسی این اثر در دو محور شکلی و محتوایی به این نتیجه می‌رسد که این کتاب که حاصل نظرات و تحلیل‌های جمعی از صاحب‌نظران اقتصادی است، علیرغم امتیازات زیادی همچون جدید و نوآورانه بودن موضوع و نگارش روان و رسایی که دارد، اما به دلایلی همچون فقدان انسجام و نظم در پرداخت به موضوع، تعجیل در چاپ پیش از روشن شدن ابعاد اقتصادی و اجتماعی شیوع بیماری، انتخاب قالب نامناسب در ارائه مباحث، عدم استفاده کافی از تجربه اقتصادهای جهانی و در نهایت ضعف در جامعیت و عمق تحلیل‌ها و راهکارها نتوانسته است به اهداف مدنظر دست یابد. این مقاله سعی داشته نکاتی را جهت تقویت اثر از جنبه نگارشی و محتوایی پیشنهاد نماید.

کلیدواژه‌ها: نقد کتاب، کرونا، اقتصاد مقاومتی، دولت، ایران اقتصاد کرونا، اقتصاد مقاومتی، اقتصاد ایران

* استادیار و عضو هیئت علمی پژوهشکده بولی و بانکی، تهران، ایران، vahabghelich@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۰۱

۱. مقدمه

در زمان نگارش این مقاله، کشور ایران از لحاظ تعداد مبتلایان به بیماری کرونا رتبه دوازدهم جهان، و رتبه دوم آسیا را دارد (سایت سازمان بهداشت جهانی (WHO)). اثرات ناگوار شیوع این بیماری بر اقتصاد کشور که البته پایان آن نیز به نحو روشن و دقیق قابل تشخیص نیست، اقتصاددانان را به فکر ارائه تحلیل‌های و نظرات کارشناسانه واداشته است. به علت بزرگ و ماندگار بودن اثرات اقتصادی بیماری کرونا در ایران (حداقل در میان‌مدت) پیش‌بینی می‌شود در آینده نزدیک، آثار و کتب بیشتری در این موضوع به بازار نشر کشور عرضه شود؛ از این‌رو تحلیل این موضوع از اهمیت و ضرورت برخوردار می‌باشد.

اثر «اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا» اولین تلاش نظام‌مند و جدی است که در قالب یک «کتاب» به جامعه علمی معرفی شده و حاوی توصیه‌ها و راهکارهایی از کارشناسان و صاحب‌نظران اقتصادی کشور است که به منظور با هدف شناخت مسیرهای خروج کم‌هزینه از بحران فعلی پیشنهاد شده است.

هدف از مقاله حاضر که به روش توصیفی - استدلالی تدوین شده، کمک به تقویت کتاب مذکور و تدقیق مسیر تحلیلی برای سایر آثار مرتبط است. از این‌رو ابتدا اثر در دو قالب شناسنامه‌ای و ساختاری معرفی می‌شود؛ سپس با بیان تفکیک‌شده «امتیازات و نقاط قوت» و «کاستی‌ها و نقاط ضعف» به نقد و بررسی کتاب در دو محور «شکلی» و «محتوایی» پرداخته و توصیه‌هایی مبنی بر اصلاح و تکمیل اثر ارائه می‌گردد.

۲. معرفی کلی اثر

۱,۲ شناسنامه اثر

کتاب «اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا» به سرپرستی حجت‌الله عبدالملکی (عضو هیئت علمی دانشگاه امام‌صادق(ع)) در بهار ۱۳۹۹ توسط انتشارات آوان جنوب با شمارگان هزار نسخه، بهای ۲۳۰ هزارریال و با ۱۹۰ صفحه در نوبت چاپ اول منتشر شده است. در چاپ این اثر قرارگاه پدافند اقتصادی سازمان پدافند غیرعامل کشور و بسیج دانشجویی دانشگاه امام‌صادق(ع) همکاری داشته‌اند.

۲,۲ ساختار اثر

کتاب مجموعه‌ای از مباحث تعدادی کارشناس اقتصادی (خصوصاً در حوزه اقتصاد مقاومتی) درباره چالش‌های اقتصادی بیماری همه‌گیر کرونا و الزامات و توصیه‌های سیاستی برای کاهش آن در اقتصاد ایران است. این اثر شامل یک مقدمه، ۱۳ مبحث و یک ضمیمه است (جدول ۱). منابع و مآخذ، بخش انتهایی کتاب را شکل داده است.

جدول ۱

مبحث	عنوان	نویسنده / مصاحبه‌شونده	شماره صفحات
مقدمه	---	حجت‌الله عبدالملکی	۷-۱۳
اول	بسیج مردم در بحران اقتصادی کرونا	روح‌الله ایزدخواه	۱۳-۲۱
دوم	حکمرانی اقتصادی کشور در بحران کرونا	حمیدرضا مقصودی	۲۱-۳۳
سوم	آثار داخلی و خارجی اپیدمی کرونا	مسعود براتی	۳۱-۴۵
چهارم	راهکارهایی برای صاحبان کسب‌وکار	سیدامیر سیاح	۴۵-۵۱
پنجم	نحوه جبران خسارات کسب‌وکارهای خرد	حجت‌الله عبدالملکی	۵۱-۶۵
ششم	با شوک اقتصادی کرونا چه باید بکنیم؟	سیداحسان خاندوزی	۶۵-۷۵
هفتم	ویروس کرونا و ضرورت طراحی سبد هوشمند کالا	میثم بیله‌فروش	۷۵-۸۱
هشتم	نقش دولت در بحران کرونا	مهدی موحدی‌یک‌نظر	۸۱-۹۵
نهم	اقتصاد ایران در دوره پس از کرونا	مهدی طغیانی	۹۵-۱۰۷
دهم	مدل‌های کنترل اجتماعی در بحران کرونا	مرتضی زمانیان	۱۰۷-۱۱۹
یازدهم	راهکارهای بهبود کسب‌وکارها در شرایط کرونا	محسن محمدی	۱۱۹-۱۲۹
دوازدهم	اثرات بیماری کووید-۱۹ بر اقتصاد ایران و جهان	علی مروی	۱۲۹-۱۳۹
سیزدهم	الگوی مطلوب حمایت دولت از کسب‌وکارهای خسارت‌دیده در کرونا	حسین میرزایی	۱۳۹-۱۴۹
ضمیمه	اقتصاد مقاومتی؛ نگاهی به مفهوم، مبانی و فلسفه	حجت‌الله عبدالملکی	۱۴۹-۱۹۰

۳,۲ خاستگاه اثر

کتاب از دو خاستگاه اصلی به نام‌های برخوردار است. خاستگاه اول بیماری کرونا و خاستگاه دوم اقتصاد مقاومتی دارد برخوردار است. بیماری کرونا افزون بر مشکلات بهداشتی و روانی در جامعه، مشکلات اقتصادی زیادی را برجای گذاشته است. افت و کاهش عرضه و تقاضای اقتصادی به علت ایجاد محدودیت‌های حضور مردم در اجتماع و

کاهش فعالیت کسب‌وکارهای مختلف اعم از تولیدی و خدماتی و تحمیل بار سنگین بودجه‌ای به دولت‌ها، منجر به آن شده است که تحلیل و بررسی اثرات اقتصادی این بیماری به دغدغه اول اقتصاددانان و مدیران اقتصادی کشورها تبدیل شود. این کتاب سعی داشته با بهره‌گیری از مفاهیم اقتصاد مقاومتی که ریشه در فرهنگ اسلامی-ایرانی کشور دارد، با یک نگاه متفاوت نسبت به نظریات متداول اقتصادی جهان، به این پدیده شوم بپردازد.

۳. علت انتخاب اثر

این اثر «اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا» را می‌توان اولین تلاش مکتوب جدی در قالب یک «کتاب» دانست که با هدف تحلیل چالش‌های بیماری کرونا در اقتصاد ایران و ارائه راهکارهای سیاستی برای حداقل‌سازی اثرات منفی آن پا به بازار چاپ رسیده و نشر کتب اقتصادی کشور نهاده است.

از آنجاکه انتظار می‌رود این روند از سوی سایر محققین و کارشناسان اقتصادی ادامه یابد، جهت تاکید بر اهمیت و ضرورت پرداخت علمی به موضوع اقتصاد کرونا، معرفی بهتر اثر به جامعه علمی کشور و ارائه پیشنهادها تکمیلی به نویسندگان برای بازنگری در چاپ‌های بعدی، کتاب مذکور انتخاب شده و در ادامه مورد نقد و تحلیل قرار می‌گیرد.

۴. نقد و بررسی شکلی اثر

۱,۴ امتیازات و نقاط قوت شکلی

کتاب از حیث نوع و اندازه خط نگارشی و از جنبه فاصله خطوط از هم و حاشیه‌گذاری متن در وضعیت خوبی قرار دارد. متن کتاب بسیار روان و رسا بوده و با اصطلاحات قابل فهم برای عموم مخاطبین تدوین شده است. جلد کتاب با گرافیکی زیبا از نماد ویروس کووید-۱۹ و قدرت آن در برهم‌زنندگی و نابودی دستاوردهای اقتصادی طراحی شده است؛ گرچه بهتر بود نمادی از اقتصاد مقاومتی هم به طرح جلد اضافه می‌شد.

۲,۴ کاستی‌ها و نقاط ضعف شکلی

۱,۲,۴ عنوان کتاب

عنوان کتاب «اقتصاد کرونا (با اندازه درشت)؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا (با اندازه کوچک)» انتخاب شده است. اینگونه عنوان‌نویسی به نوعی معادل‌سازی «اقتصاد کرونا» با «اقتصاد مقاومتی» را در خود دارد به نحوی که گویا عنوان فرعی و کوچک «اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا»، در تبیین و توصیف عنوان اصلی و درشت کتاب یعنی «اقتصاد کرونا» است؛ این درحالیست که این منظور از محتوای کتاب حاصل نمی‌آید.

۲,۲,۴ ایرادهای ویراستاری

کتاب از ایرادهای ویراستاری زیادی رنج می‌برد. از جمله مهمترین آن می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

جدول ۲

صفحه	متن کتاب	ایراد ویراستاری
۹	توجه به اصول طب اسلامی-ایرانی در درمان بیماری	نظر مطرح متخصصان آنست که مجموعه‌ای برای تمام بیماری‌ها، درمان‌ها و داروها به نام «طب اسلامی» چندان وجود خارجی ندارد و اشاره‌های موجود در منابع اسلامی را نمی‌توان در قالب علم طب اسلامی نام‌گذاری کرد. آنچه بیشتر قابل طرح است، «طب سنتی» می‌باشد (ر.ک. وزارت بهداشت، ۱۳۹۶ و مکارم‌شیرازی، ۱۳۹۷). اصطلاح «طب اسلامی» در صفحه ۱۷ تکرار شده است.
۱۳	شغل‌های خدماتی اعم از هتلداران، رستوران‌داران و ... شغل‌های روزمزد مثل کارگری، دستفروشان، تاکسی‌داران و رانندگان و شغل‌های تولیدی مانند صنف پوشاک	به عنوان مشاغل، هتل‌داری و رستوران‌داری، دستفروشی و تاکسی‌داری و رانندگی صحیح است. شغل کارگری همیشه بنحو روزمزدی نیست. کلیه فعالیت‌های صنف پوشاک، شغل تولیدی نیستند و می‌تواند به بخش توزیع هم مربوط شود.
۸۲	کرونای اقتصادی و کوید نوزده یا آن کرونایی که در عرصه‌های بهداشتی و درمانی ما را متأثر می‌کند از جهاتی بسیار شبیه هم هستند ... به عنوان مثال فرض کنید که هر دو نوع این بیماری یعنی رونق اقتصادی و کرونایی که ناظر	ظاهراً کلمه «رونق اقتصادی» به اشتباه به کار رفته است و منظور «کرونای اقتصادی» بوده است.

	به سلامت است با یک رشد نمایی، تحولات را همراه خودشان می‌آورند.	
آشفته‌گی متن و ابهام در مفهوم برخی از عبارات همچون «طی کردن بحران‌های مختلفی از راه اجتماعی- اقتصادی» یا «طبقه اصل»!	بعد از اینکه ما بحران‌های مختلفی را از راه اجتماعی- اقتصادی طی کرده‌ایم و عملاً جامعه ما... شکاف درآمد قابل توجه و شکاف طبقاتی قابل توجهی را پیدا کرده است، حال وارد یک شوکی می‌شویم که این دو باید پیوند بخورند یعنی آن کسی که در صدر طبقه اصل و آن کسی که در ذیل طبقه اصل هستند، این دو باید پیوند بخورند...	۸۴
«ثمن بخش» صحیح است. (این اشتباه در صفحه ۱۰۵ تکرار شده است)	تصور بکنید ما ۱۸ میلیارد دلار ارز ۴۲۰۰ را به ثمن به خس دادیم، رفت و بدون هیچ سامانه‌ای که بتواند این را رصد کند و ...	۸۶
«نقطه به نقطه» صحیح است. تورم به معنای «افزایش سطح عمومی قیمت‌ها» است؛ بنابراین آنچه بالا و پایین می‌رود، «نرخ تورم» است و نه تورم.	فشار تورمی ناشی از شوک ارزی ۹۷-۹۸ در حال تخلیه شدن است و تورم نقطه به نقطه ما به شدت پایین است و این رکود هم باعث می‌شود که تورم زیاد بالا رود و تورم نقطه به نقطه ما حدود ۳۵ درصد بشود.	۹۳
عبارت دقیق نیست.	من رقم‌های اعلامی مراکز رسمی را باهم جمع زده‌ام... و بسیار هم خوشبینانه با دلار برابری با قدرت خرید هم ترکیب کرده‌ام و چیزی حدود ۵۰۰ میلیارد دلار شد یعنی یک میلیارد دلار هم نرسید.	۹۷
ایرادهای ویراستاری در جمله‌بندی	امروز دولت‌های مختلف در آمریکا ۶ هزار میلیارد دلار که ۲ هزار میلیارد دلار آن فقط برای حمایت از صنایعی که به خاطر کرونا آسیب دیده‌اند، بودجه تصویب شد و در فرانسه همینطور و در چین همینطور و بسیار از کشورهای دیگر مداخلات مستقیم دولت را داشته‌اند.	۱۲۹
به جای کلمه «فورس ماژور» که اشتباهی «فورست ماژور» درج شده است، کلمه «قوه قاهره» صحیح است. بنا به گزاره خط قبلی متن، باید ضرب در ۸۵ میلیون شود و نه ۸۵ گرچه این جمله ابهام دارد و معلوم نیست که مثلاً اگر مصرف دستمال کاغذی یا داروی خاصی در شرایط عادی، روزی ۵ میلیون عدد بوده، آیا در دوره کرونا میزان تقاضای آن در تعداد جمعیت کشور ضرب می‌شود!؟	ما وارد شرایطی شده‌ایم که فورست ماژور است و اگر از نظر بازار و اندازه بازار و تقاضا برای خرید کالاهای مخصوصاً بهداشتی و درمانی تحلیل کنیم، به یکباره در تعداد اعضای جمعیت کشور ضرب شده است مثلاً اگر روزانه یک میلیون ماسک مصرف داشته‌ایم، ضرب در ۸۵ شده است.	۱۳۹
فاعل در جمله دوم جاافتاده است.	در هر شرایطی چون ظرفیت‌های تولید یکدفعه	۱۳۹

<p>وقتی تقاضا برای کالایی با تغییر قیمت آن دچار تغییر زیادی شود، گفته می‌شود کالای موردنظر «پرکشش» یا «باکشش» است و اگر میزان تغییر آن در مقابل نوسانات قیمت اندک باشد، گفته می‌شود کالای موردنظر «کم‌کشش» یا «بی‌کشش» است. کالاهای باکشش یا پرکشش، کالاهای لوکس، تجملی و کم‌مصرف هستند. در مقابل کالاهای بی‌کشش یا کم‌کشش، کالاهای ضروری و پر مصرف بوده که ناگزیر تحت هر شرایطی باید مصرف شوند مثل نان مصرفی (Branson, 1989). بنابراین کالاها کم‌کشش نیاز به حمایت دولت برای اقشار کم درآمد دارند. از این رو به نظر می‌رسد عبارت «کم‌کشش و پر مصرف» صحیح باشد.</p>	<p>نمی‌توانند چند برابر شوند، علی‌القاعده در همه جای دنیا برای تأمین یکسری از اقلامی که پرکشش و پر مصرف هستند، دچار مسئله خواهند شد.</p>
---	--

۳,۲,۴ عدم وحدت رویه در مباحث کتاب

بیشتر مباحث کتاب به صورت یکطرفه و تک‌گویی (Monologue) است اما در مبحث ششم، در صفحات ۷۱ تا ۷۴ شاهد درج متن سوال و در ادامه پاسخ مصاحبه‌شونده به پرسش مطرح شده هستیم که بیانگر عدم وحدت رویه در ارائه مباحث کتاب است.

۴,۲,۴ سایر اشکال‌های ظاهری

اول اینکه در شماره‌گذاری صفحات از ارقام عربی به جای ارقام فارسی استفاده شده است. دوم اینکه شماره‌گذاری موارد در صفحه ۱۸۶ از عدد ۱۰ شروع شده است! سوم اشتباهات تایپی است که در بخش ضمیمه بیشتر دیده می‌شود. به عنوان یک پیشنهاد، توصیه می‌شود در چاپ‌های بعدی کتاب، عنوان هر مبحث به شکل «کنارنویس» یا «بالانویس» در هر صفحه درج شود.

۵. نقد و بررسی محتوایی اثر

۱,۵ امتیازات و نقاط قوت محتوایی

۱. با توجه به جدید بودن بیماری کرونا و چالش‌های برآمده از آن، موضوع و طرح کتاب بسیار جدید و نوآور است و به نوعی می‌توان این کتاب را اولین کتاب در حوزه «تحلیل اثرات اقتصادی بیماری کرونا» در کشور قلمداد نمود.

۲. در مبحث اول (صفحات ۱۴ تا ۱۸) تقسیم و دسته‌بندی راهکار پیشنهادی در سه دسته کاهش فشار بر کسب‌وکارها، فرصت‌سازی جایگزین و نهادسازی جدید، یک تفکیک منطقی و کامل به نظر می‌رسد. این تفکیک باعث شده خواننده با ذهنی روشن راهکارها را از یک دیگر تمیز دهد و نگاهی جامع نسبت به حل نسبی مشکل پیدا نماید.
۳. راهکار مدیریت سمت تقاضا و اولویت‌دهی به خرید دولت یا نهادها از کسب‌وکارهایی که آسیب جدی دیده‌اند (صفحه ۱۵) از جمله راهکارهای مفید و ارزشمند کتاب ارزیابی می‌شود.
۴. توجه به این مطلب که در وضعیت فعلی، باید کسری بودجه بیشتری را انتظار داشته باشیم و باید اصلاح ساختار بودجه بنحو جدی‌تری تعقیب شود تا بتوان بودجه را متناسب با شرایط اصلاح کنیم (صفحه ۳۵) از دیگر توصیه‌های قابل تامل کتاب می‌باشد.
۵. یکی دیگر از پیشنهادهای مناسب کتاب، پیشنهاد «تقویت پدافند غیرعامل قبل از وقوع بحران و شناسایی نشانه‌های بروز بحران و شاخصه‌های موقعیت‌های زرد و قرمز و پیش‌بینی واکنش‌ها و راهکارهای فوری و غیرفوری برای هریک از این موقعیت‌ها» (صفحه ۶۵) در کنار «تقویت شبکه رصد هوشمند اطلاعات اقتصادی در ارتباط مستمر با سامانه‌های اقتصادی کشور» (صفحه ۷۲) است. گرچه شاید فواید اجرای این راهکار برای مدیریت بهتر بحران‌های آتی باشد، اما صرف تجربه‌آموزی از وضعیت فعلی و انتقال آن، مفید به عنوان یک راهکار ارزشمند ارزیابی می‌شود.
۶. از دیگر پیشنهادهای قابل توجه ارزشمند کتاب، لزوم هوشمندانه بودن حمایت‌ها از کسب‌وکارهای آسیب‌دیده از کرونا است. در این پیشنهاد عنوان شده است که تدابیر دولت باید به صورت هدفمند و بنحو یک بسته منسجم و متمرکز باشد تا کاملاً به هدف خود اصابت کند یعنی لازم است آسیب‌دیده‌ترین کسب‌وکارها، بیشترین نفع را از لحاظ اخذ حمایت‌ها داشته باشند (صفحه ۱۰۱).
۷. پیشنهاددهی راهکارهای اصلاح و تقویت کسب‌وکارهای کوچک و متوسط توسط صاحبان مشاغل با نگاه اقتصاد خرد و مدیریت مالی از جمله پیشنهادهای عملیاتی و کم‌هزینه‌ای است که در این کتاب بارها به خوبی به آن اشاره شده است. به عنوان نمونه در مبحث یازدهم، راهکارهایی چون بازنگری در مدل کسب‌وکار و کانال‌های توزیع محصولات با استفاده حداکثری از فناوری‌های موجود، روش کایزر یا بهبود مستمر برای کاهش هزینه‌ها، بازنگری در ترکیب بدهی و سرمایه شرکت تبیین شده و توصیه‌هایی

نقد و بررسی کتاب اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ... (وهاب قلیچ) ۲۴۱

همچون استفاده از صندوق‌های قرض‌الحسنه خانگی یا مسجدی و ایده‌پردازی‌های جدید ارائه شده است (صفحات ۱۲۶-۱۲۲)

۲,۵ کاستی‌ها و نقاط ضعف محتوایی

۱,۲,۵ انتخاب نامناسب قالب اثر

این کتاب پیرامون تحلیل اثرات بیماری کرونا در مدتی که از ورود این بیماری به کشور کمتر از دو ماه گذشته بود (فروردین ۱۳۹۹) چاپ شده است و طبیعتاً بخش زیادی از تأثیرات شیوع بیماری و سیاست‌های اتخاذی قابل رصد نبوده که به ناصحیح بودن برخی از گزاره‌ها منجر شده است. به عنوان نمونه می‌توان به این موارد اشاره کرد:

جدول ۴

صفحه	متن کتاب
۱۴	سهم بیمه کارفرما در این سه ماهه دریافت نشود.
۲۳	این ماجرا (شیوع بیماری کرونا) در ایران شروع شد و احتمالاً سه تا چهار ماه طول می‌کشد.
۲۷	ترکیه هیچکدام از آمارها (مرتبط با کرونا) را منتشر نمی‌کند.
۳۰	ترس از کرونا، تعطیلی هیئت دولت را به دنبال داشته است.
۳۱	فضای رسانه‌ای کاری می‌کند که مردم به شدت بترسند و این یک خیانت است.
۴۷	حال که ایام عید است به عنوان مثال...
۶۷	بنده بسیار تلاش کردم تا حدود هفت هشت روز قبل یعنی روز جمعه هفته گذشته که هم از طریق آن نامه که به اتفاق چهار نفر دیگر از متخبین مجلس شهر تهران ارسال کرده بودیم و...
۱۴۷	احتمالاً تا برج ۳-۴ در بحران باشیم.

البته صرف بیان تحلیل و ارائه پیشنهاد از سوی محققین حتی در ایام ابتدایی ورود بیماری به کشور جهت هشداردهی به مسئولین، برنامه‌ریزی بهتر و سریعتر و نیز ایجاد جریان همفکری و مشاوره‌ای بین اقتصاددانان برای تقلیل اثرات ناگوار این بحران بر اقتصاد کشور امری ضروری است؛ اما قالب «کتاب»، ساختار و قالب مناسبی برای ارائه مباحث به این شکل نیست؛ چراکه هر قالبی در ارائه محتوای علمی، خود حاوی اطلاعات و نشانه‌ای از ماندگاری تحلیل‌ها و بقای توصیه‌های نویسندگان است. به بیانی خوانندگان کتاب هیچگاه انتظار ندارند، توصیه‌های بیان شده در کتاب، تاریخ مصرف کوتاه در حد یک تا دو ماه داشته باشند!

عموما در فضای علمی این دسته از مباحث علمی در قالب دست‌نامه (HandBook)، گزارش سیاستی و یا ماهنامه و فصلنامه که از دوره نشر کوتاه‌مدتی برخوردار هستند منتشر می‌شود و خوانندگان با توجه به قالب ارائه آثار متوجه این نکته خواهند بود که ممکن است این تحلیل‌ها و پیشنهادها در دوره زمانی کوتاهی (مثلا در شماره بعدی مجله) اصلاح و تکمیل شود. از این رو با توجه به کوتاه بودن دوره دریافت اطلاعات و شناخت ابعاد و اثرات بیماری کرونا در اقتصاد کشور و احتمال بالای تغییر و تصحیح دیدگاه‌ها در میان مدت و بلندمدت، انتخاب قالب «کتاب» برای مباحث ارزشمند پرداخته شده در این اثر، مطلوب ارزیابی نمی‌شود.

البته پس از اتمام بحران کرونا تبیین تجربیات ارزشمند درخصوص نحوه عملکرد و مدیریت اقتصادی دوره بحران و تحلیل نقاط ضعف و قوت این جریان برای بهره‌گیری در بحران‌های آتی در قالب «کتاب»، توجیه‌پذیری بیشتری خواهد داشت.

۲,۲,۵ عدم مطالعه تجارب اقتصاد سایر کشورها در مقابله با بیماری کرونا

از آنجاکه چالش‌های اقتصادی بیماری کرونا منحصر به اقتصاد ایران نیست، ضروری می‌نمود که تجارب مفید کشورهای دنیا در مقابله با اثرات مخرب اقتصادی این بیماری به نحو مفصل‌تر و کاربردی‌تر ارائه و تحلیل می‌شد. اما عموم مباحث این کتاب با گذر از کنار این تجارب مهم، صرفا اشاره کوچکی به برخی از تجارب جهانی داشته‌اند که به هیچ‌عنوان کافی به نظر نمی‌رسد.

۳,۲,۵ راهکارهای غیراقتصادی

ماهیت و جنس برخی از راهکارهای پیشنهاد شده در کتاب از نوع غیراقتصادی است، درحالی‌که عنوان و موضوع کتاب به مباحث اقتصادی محدود شده است. از جمله این راهکارها می‌توان به پیشنهاد «توجه به اصول طب اسلامی - ایرانی در درمان بیماری کرونا» (صفحه ۹) و «سخت‌گیری بسیار جدی در انواع آمدررفت‌های خیابانی از روز ۲۷ اسفندماه تا روز ۱۵ فروردین‌ماه در تمام شهرهای بزرگ کشور» (صفحه ۶۸) اشاره داشت. البته تعداد این نوع از راهکارها اندک است.

۴,۲,۵ استفاده نابجا از اصطلاحات تخصصی

برخی از اصطلاحات تخصصی به نحو نابجایی استفاده شده است. به عنوان نمونه می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

جدول ۵

صفحه	متن کتاب	توضیح
۱۰	خودداری دولت و بانک‌ها از تسلب نقدینگی (فعالیت شبکه بانکی براساس پروتکل‌های بهداشتی)	پروتکل‌های بهداشتی، اصطلاح خاص با مفهوم مشخص و جاافتاده است. آرایه‌سازی از این اصطلاح برای رعایت سلامت نظام پولی و بانکی چندان به‌جا به نظر نمی‌رسد.
۵۳	در تب کرونا در ایران و در چین به صورت غیرمنطقی شاخص رشد در ایران رشد می‌کرد. اما در روزهای گذشته متأسفانه این رشد منفی شده است.	بہتر بود گفته می‌شد «در تب کرونا در ایران و در چین به صورت غیرمنطقی تغییرات شاخص بورس مثبت بود؛ اما در روزهای گذشته متأسفانه این شاخص، منفی شده است». شاخص رشد افزایش می‌یابد؛ و یا متأسفانه نرخ رشد، منفی شده است.
۵۵	سومین عاملی که می‌تواند رکود را تشدید کند، تسلب نقدینگی به معنای عدم گردش پول است.	تصلب که در چندجای کتاب با املائی اشتباه «تسلب» درج شده است، به معنای سخت و محکم شدن است مثلاً گفته می‌شود: تصلب شرایین یعنی سخت شدن شریان‌ها که نوعی بیماری است (دهخدا، ۱۳۵۹). در فرهنگ فارسی عمید، تصلب به مفهوم سخت و سفت شدن آمده است و بیان شده که در علم پزشکی تصلب شرایین، به معنی سفت و سبتر شدن دیواره سرخرگ‌ها و تنگ شدن راه جریان خون است (عمید، ۱۳۷۱).
۵۶	... این جریان چرخش پول در کلان اقتصاد کشور است ... دوماً منبعی که ما برای چرخش نقدینگی داریم، این است که ...	بنابراین مشخص است که عموماً اصطلاح «تصلب» برای علم پزشکی مورد استفاده قرار می‌گیرد و در محافل و ادبیات اقتصادی چندان مورد فهم و کاربرد قرار ندارد.
۵۶	... این جریان چرخش پول در کلان اقتصاد کشور است ... دوماً منبعی که ما برای چرخش نقدینگی داریم، این است که ...	در مبحث پنجم از اصطلاح چرخش نقدینگی در معنایی مترادف با گردش نقدینگی و عدم تهنشینی پول در یک بخش خاص استفاده شده است. اما آنچه در ادبیات اقتصادی بیشتر مطرح می‌شود «سرعت گردش پول» (Velocity of money) است. سرعت گردش پول معین دست به دست می‌شود. سرعت گردش پول به علل و عواملی از جمله وضعیت و شرایط اقتصادی از نظر رونق و رکود، ارزش پول داخلی در قبال ارزهای خارجی، قدرت خرید، حجم مبادلات

<p>اقتصادی، شرایط اعتبار و تسهیلات‌دهی بانکی و... بستگی دارد (Branson, 1989).</p> <p>به نظر می‌رسد نظر این بخش کتاب، از چرخش نقدینگی همان سرعت گردش پول است. استفاده از اصطلاح کمتر شناخته شده «چرخش نقدینگی» حداقل از دو حیث محل ایراد است. اولاً نقدینگی با پول به لحاظ ماهیتی تفاوت دارد و نویسنده مشخص نکرده است که منظور او دقیقاً نقدینگی است یا پول. ثانیاً اصطلاح چرخش نقدینگی بعضاً برای تبدیل نقدینگی از پول به شبه پول یا برای تبدیل سپرده‌ها از «دیداری» (کوتاه‌مدت) به «غیردیداری» (بلندمدت) استفاده می‌شود.</p>	
<p>این معادل‌سازی دقیق نیست.</p>	<p>۶۰</p> <p>مالیات بر عایدی سرمایه یا به اصطلاح عامیانه مالیات برای سودهای بادآورده یک نوعی از مالیات است که...</p>

۵,۲,۵ ادعاهای اثبات نشده

برخی از گزاره‌های عنوان شده در کتاب در حد ادعا باقی مانده و بعضاً دارای رنگ و بوی سیاسی و فاقد استدلال‌های علمی است. عموماً در قالب‌های همچون کتاب، این نوع بیان گزاره و ادعای اثبات نشده چندان جایگاهی ندارد و به ضعف اثر میانجامد. به عنوان نمونه می‌توان به این موارد اشاره داشت:

جدول ۶

صفحه	متن کتاب
۲۳	سیاست‌گذاران ما به این مسئله (جایگزینی سیاست‌های ایمن‌سازی بجای تعطیل کردن اقتصاد) توجه اندکی دارند و مسئله اقتصادی کرونا را مهم نمی‌دانند. (این ادعا در صفحه ۲۴ و ۲۵ تکرار شده است.)
۲۶	اندازه اقتصاد ما نهایتاً ۵۰۰ میلیارد دلار است. وقتی ۱۰ درصد از اقتصاد ما افت می‌کند، پیش‌بینی ما این است که ظرف دو سه ماه آینده با یک رشد اقتصادی منفی ۲۰ تا ۲۵ درصد مواجه بشویم. همه افت شاخص‌های اقتصادی از زمانی رخ داده است که آقای جهانپور اعلام کردند: «کرونا وارد ایران شده است». به این نحوه اعلام و همچنین به تأثیر آن روی شاخص‌ها بسیار مشکوک هستیم. چطور انتظارات در کشور ما و انتظارات اقتصادی دنیا نسبت به کشور ما در دست چند پزشک‌ها هستند؟ اینها چند واحد خرد و کلان و بین‌الملل گذرانده‌اند که همه مقدرات کشور را رقم می‌زنند؟
۲۸	ایتالیایی‌ها که پس‌رفته‌ترین کشور در بین کشورهای اروپایی هستند. نظام پزشکی ما سال‌ها است برای ورود جوان‌های ما در عرصه پزشکی ممانعت به خرج می‌دهد چراکه بازار پزشکی انحصاری شده است.
۳۱	بخش اقتصادی دولت رسماً در فضای رسانه‌ای به حاشیه رفته است.

۵۰	متأسفانه مسئولین بانک مرکزی و دولت، اقتصاد را رها کرده‌اند و گرنه مدیریت کردن اقتصاد آنقدر هم سخت نیست.
-۵۶ ۵۷	متأسفانه در روزهای اخیر یکی از اتفاقات بدی که افتاده است، این است که بانک‌ها اعلام کرده‌اند که وام نمی‌دهیم و فعالیت‌های بانکی اقتصاد کرونا را کاهش می‌دهیم به‌خاطر اینکه همکاران ما در شبکه بانکی مریض شده‌اند و تعدادی فوت کرده‌اند و نمی‌شود...
۶۷	اقتصاد، شاهد یک رکود کوتاه‌مدت اما بسیار عمیق خواهد بود.
۱۴۶	بودجه‌های پژوهشی قابل توجهی در بعضی از مجموعه‌های پژوهشی در کشور وجود دارد از پژوهشکده پولی و بانکی کشور گرفته تا پژوهشکده‌های اقتصادی تا مؤسسه عالی پژوهش مؤسسه کار و تأمین اجتماعی و خیلی از مؤسسه‌ها مثل معاونت علمی ریاست جمهوری در دانشگاه‌ها و پژوهشکده‌های وابسته به دانشگاه هستند.
۱۵۳	دور جدید خصومت‌های اقتصادی از اواسط دهه ۱۳۸۰ به آرامی شکل گرفت. لازم به ذکر است که تا آن زمان انقلاب اسلامی سه جنگ جدی را پشت سر گذارده بود. جنگ نظامی که تمام شده بود، ۲. جنگ فرهنگی که بعد از دفاع مقدس شروع شده و... این جنگ همچنان با شدت کمتر در جریان است و ۳. جنگ سیاسی که با آغاز دوره اصلاحات در دوم خردادماه ۱۳۷۶ شروع شد و در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ شکست آن به طور تقریبی رقم خورد. به طور کلی خطر این سه جنگ از سر نظام و ملت رد شد.

ضعف ادعاهای اثبات‌نشده فوق، تا حدودی برای خواننده مشخص است. جهت پرهیز از تطویل بحث، به تبیین یک مورد از موارد فوق (مطلب صفحات ۵۶ و ۵۷) می‌پردازیم. اولاً یکی از دلایل تصمیم بر کاهش ساعات کار شعب بانکی، کاهش ساعات حضور و تجمع مراجعه‌کنندگان در سالن‌های سرپسته شعب بانک‌ها و پیشگیری از ابتلای مشتریان بانکی و عموم مردم به بیماری کرونا بوده است و نه صرفاً سلامت کارکنان شعب بانکی؛ دوم اینکه امروزه بخش زیادی از خدمات بانکی همچون اطلاع‌رسانی، دریافت مشخصات و مدارک مشتری، نقل و انتقال وجوه به‌شکل غیرحضور و اینترنتی انجام می‌شود که نظام بانکی در ایام شیوع کرونا سعی داشته است به نحو مطلوب‌تر و گسترده‌تری از این فرصت استفاده کند. بنابراین نمی‌توان محدودیت‌های ساعات کاری بانک‌ها را دلیلی بر ادعای عدم همکاری شبکه بانکی با مشتریان به بهانه صرفاً حفاظت از جان کارکنان بانکی قلمداد کرد.

۶,۲,۵ عدم تصریح مباحث به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی

عنوان کتاب حاضر «اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا» است. به عبارتی خریداران و خوانندگان کتاب با این پیش‌فرض که قرار است مباحث را در بستر مفاهیم، اصطلاحات و سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی دنبال کنند، سراغ این اثر می‌آیند. اما آنچه عملاً در کتاب وجود دارد، مباحثی است که گرچه بی‌ارتباط با روح اقتصاد مقاومتی نیست،

اما رابطه چشمگیری نیز با این اقتصاد ندارد. در مباحث سیزده‌گانه کتاب به ندرت دیده می‌شود که ضمن اشاره مستقیم و صریح به «سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی»، پیوند منطقی بین اقتصاد دوره کرونا و الزامات این نوع اقتصاد برقرار شود.

درحالی‌که سیاست‌های اقتصاد مقاومتی با رویکرد جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو و برون‌گرا تهیه و ابلاغ شده و در حوزه‌های مختلف مخصوصاً نظام مالی و بانکی قابل برنامه‌ریزی و پیاده‌سازی است (ر.ک. قلیچ و خوانساری، ۱۳۹۴). اقتصاد مقاومتی تلاشی برای تقویت بنیه‌های اقتصادی کشور در مقابل شوک‌های داخلی و خارجی است. گرچه تا به امروز فشارها و تحریم‌های اقتصادی، بزرگترین دلیل برای پیاده‌سازی این نوع اقتصاد در کشور بوده است؛ اما از آنجاکه شیوع بیماری کرونا به عنوان یک شوک بیرونی منجر به تحمیل محدودیت‌ها و هزینه‌های زیاد بر فعالیت‌های اقتصادی شده است، تحقق اقتصاد مقاومتی ضرورت بیشتری یافته است. از این رو توصیه‌های اقتصاد مقاومتی در سه محور کلی افزایش استفاده از ظرفیت و توان نظام تولید، بازطراحی و اصلاح نظام توزیع و تغییر در برخی از الگوهای نظام مصرف، قادر است اقتصاد کشور را با هزینه‌های کمتر و در مدت‌زمان کوتاه‌تر از این شوک خارجی و پیش‌بینی نشده خارج سازد. از این جهت بهتر بود محتوای کتاب حاضر با شفاف‌سازی ارتباط مستقیم توصیه‌های خود با کتاب با رویکردهای مذکور و هریک از ۲۴ بند سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، محتوای اثر به عنوان خود نزدیک‌تر می‌شد.

۷,۲,۵ عدم قوت و جامعیت برخی راهکارها

۱,۷,۲,۵ عدم توجه به محل تامین منابع برای پیاده‌سازی راهکارها

بخشی از راهکارهای توصیه شده در کتاب به اعطای معافیت‌های مالیاتی، پرداخت تسهیلات ارزان‌قیمت به مشاغل آسیب‌دیده از کرونا و احیای سیستم کوپن دولتی اشاره دارد. این در حالی است که بنا به واقعیت‌های امروز اقتصاد ایران، دولت به علت تنگناهای بودجه‌ای ناشی از مشکلات ساختاری بودجه، تحریم‌های گسترده بین‌المللی، کاهش فروش نفت، افت قیمت جهانی نفت و رکود چندساله اقتصادی با مشکل شدید کسری بودجه روبرو است.

توصیه‌های هزینه‌بردار برای بودجه دولت باید به انضمام راهکارهای بهینه برای طریقه تامین منابع آن صورت گیرد مگر نه راحت‌ترین اقدام از سوی دولت، فشار به ترازنامه شبکه

بانکی و بانک مرکزی و در نتیجه افزایش پایه پولی و ناترازی بیشتر شبکه بانکی خواهد شد. اهمیت این مطلب از آنجا ناشی می‌شود که دولت دوازدهم در سال آخر خود قرار دارد و افزایش نقدینگی از کانال خلق پول با یک تاخیر زمانی اثرات تورمی خود را در دولت آتی نشان خواهد داد. از این حیث ممکن است دولت با یک نگاه کوتاه‌مدت، دست به اقداماتی بزند که در بلندمدت اثرات منفی همچون رشد نرخ تورم و تعمیق رکود اقتصادی را برجای گذارد.

بنابراین ضرورت دارد کلیه توصیه‌های کارشناسان به حمایت‌گری مالی دولت از کسب‌وکارهای آسیب‌دیده از بحران کرونا، از مسیر تامین کم‌هزینه منابع برای اقتصاد کلان صورت پذیرد تا در آینده نزدیک شاید حجیم‌سازی کل‌های پولی و رشد نقدینگی و نرخ تورم نباشیم.

مورد دیگر، توصیه به امهال مطالبات و تعویق اقساط تسهیلات بانکی جهت همراهی با آسیب‌دیدگان است. در اصل موضوع نیاز به همراهی با آسیب‌دیدگان اقتصادی بیماری کرونا، شک و تردیدی نیست اما سیاست‌های دستوری از جمله تعویق دریافت مطالبات، باید در کنار جریان پرداخت ماهانه سود سپرده بانکی که تعهد شبکه بانکی به سپرده‌گذاران است، دیده شود. از این جهت فشار به شبکه بانکی بدون ملاحظات ترازنامه‌ای می‌تواند بانک‌ها را جهت جبران فاصله ایجاد شده، به سمت بنگاهداری و سفته‌بازی در بازارهای ارز و مسکن و طلا سوق دهد. از این‌رو همانند بند قبل، نیاز است کارشناسان با لحاظ تمام جوانب اقتصادی و محدودیت‌های بودجه‌ای و ترازنامه‌ای، توصیه‌هایی را برای دولت و شبکه بانکی ابراز بدارند. این مطلبی است که در عموم راهکارهای پیشنهاد شده در کتاب مورد غفلت قرار گرفته است.

۲,۷,۲,۵ پیشنهاد کدگذاری سکه‌های طلا

مبحث چهارم با اشاره به بازار آشفته خرید و فروش طلا، توصیه کرده بانک مرکزی برای سکه‌های طلا از یک رمزینۀ پاسخ سریع (QR Code) استفاده کند تا دولت با شناسایی مبادلات، امکان اخذ مالیات بر سود را داشته باشد (صفحه ۵۰).

در حاشیه این پیشنهاد خام سوالاتی قابل طرح است که در کتاب پاسخی برای آن دیده نمی‌شود. پیشنهاد در کدام اقتصاد کشورهای جهان به نحو موفق پیاده شده و منافع و هزینه‌های آن چه بوده است؟ تکلیف تعداد انبوهی از سکه‌هایی که پیش از این توزیع شده

و در حال حاضر در دست مردم است، چه می‌شود؟ با توجه به ترس از شفاف‌سازی و نگرانی از پرداخت مالیات، آیا راهکاری برای تشویق دارندگان سکه به مشارکت در این طرح و تعویض سکه‌های خود با سکه‌های رمزگذاری شده وجود دارد؟ تکلیف سکه‌های طلا که به صورت هدیه بین افراد ردوبدل می‌شوند چیست و چگونه می‌توان هنگام ثبت تغییر مالکیت سکه‌ها در سامانه مربوطه، بیع یا هبه بودن انتقال را اثبات کرد؟ فراخوان تعویض سکه‌های قدیم با سکه‌های رمزار و رمزگذاری آنها، چه اثری و به چه میزان بر صعود یا نزول نرخ طلا و سکه برجای می‌گذارد و آیا این اقدام می‌تواند خود به ایجاد موجی از تغییر قیمت‌ها در بازار طلا و سایر بازارهای موازی منجر شود؟ به هر حال بیان هر پیشنهادی بدون لحاظ جوانب کار و پاسخ‌دهی به ابتدایی‌ترین ابهامات و پرسش‌های حول آن، صرفاً به تضعیف اعتبار علمی پیشنهاد منتج می‌شود.

۳,۷,۲,۵ افزایش چرخش نقدینگی در اقتصاد ایران

مبحث پنج پیشنهاد افزایش گردش پول در اقتصاد کرونازده ایران را مطرح کرده است (صفحه ۵۶). این در حالیست که اثرات احتمالی این راهکار بر افزایش سطح عمومی قیمت‌ها مطابق با نظریه مقداری پول (Quantity Theory of Money) مغفول مانده است. در نظریه مقداری پول بیان می‌شود که میزان پول در اقتصاد مستقیماً با قیمت کالاها و خدمات هم حرکتی دارد و تقریباً تمامی اقتصاددانان با تئوری مقداری پول در بلندمدت موافق هستند. براساس این نظریه، یک ارتباط علی بین عرضه پول و سطح قیمت‌ها وجود دارد و میزان پول در گردش در یک دوره معین معادل با سطح قیمت کالاها و خدمات فروخته می‌شود. عرضه پول (M) ضربدر سرعت گردش پول (V) برابر است با سطح قیمت (P) ضربدر حجم مبادلات کالاها و خدمات (T): به بیان روشن‌تر این مبادله عبارتست از

$$(Branson, 1989) (M \cdot V = P \cdot T)$$

در این میان لازم بود ابتدا سطح انطباق نظریه مقداری پول با واقعیت‌ها و تجارب اقتصاد ایران تبیین می‌شد؛ سپس براساس نتایج به دست آمده از این بخش، اثرات راهکار پیشنهاددهنده مبنی بر افزایش گردش پول و تغییرات احتمالی سطح عمومی قیمت‌ها تبیین می‌گردید. به هر تقدیر پیشنهاد افزایش سرعت گردش پول در اقتصاد ایران برای کاهش اثرات رکودی ناشی از بیماری کرونا، نیازمند تبیین و تحلیل بهتر از جنبه مورد ذکر است.

۴,۷,۲,۵ محدودیت رفت و آمد در ابتدای سال ۹۹ و پرداخت حداقل حقوق از سوی

دولت

در مبحث ششم پیشنهاد شده است که در ابتدای سال ۹۹ محدودیت‌های شدید رفت و آمدی وضع شود و دولت جهت جبران جریان درآمدی از دست رفته برای شاغلان بخش دولتی، بخش عمومی، بخش خصوصی و حتی خویش‌فرمایان و بیکاران (که در اسفندماه ۹۸ به مراکز کارمایی مراجعه کردند و خودشان را به عنوان بیکار اعلام کرده‌اند)، حداقل حقوق را مستقیماً به حساب سرپرست خانوار واریز کند. در عوض در بازه سه‌هفته‌ای از ۲۷ اسفندماه تا ۱۵ فروردین ماه، ایشان مکلف می‌شوند که ترددی به‌صورت خودرو در سطح شهر نداشته باشند (صفحات ۷۱-۶۷).

اجرای این راهکار (که البته محقق نشد) با موانع بزرگی همراه است. اول اینکه تفکیک خودروسوارانی که کار ضروری همچون مراجعه به بیمارستان یا رسیدگی به وابستگان سالخورده و تنها در منازل دارند، از مابقی افراد به نهایت دشوار و هزینه‌بردار است. دوم آنکه، محل تامین منابع پرداخت حداقل حقوق توسط دولت به گروه‌هایی همچون خویش‌فرمایان یا مشاغل بخش خصوصی مشخص نشده است؛ سوم اینکه شناسایی حساب سرپرست خانوارهایی که در سامانه یارانه‌های ماهانه عضویت ندارند، زمان‌بر است؛ چهارمین نکته آنکه تعطیلی سه هفته‌ای شعب بانکی برای آحاد جامعه خصوصاً دارندگان چک‌هایی که بر روی مصرف وجوه آن از پیش، برنامه‌ریزی کرده‌اند نشدنی است و پنجم اینکه با توجه به مسافرت‌های مکرر داخلی و خارجی مردم پس از بازه پیشنهاد شده، احتمال آنکه سه هفته قرنطینه شدید (با فرض جبران درآمدهای از دست رفته) بیماری کرونا را مهار کند سخت باورپذیر است. ملاحظه ششم آنکه پیشنهاددهنده با ذکر بدون مستند این مطلب که «بهترین تجارب دنیا در کشورهای موفق حاکی از این است که فقط با چنین قیدهای سختگیرانه‌ای امکان گذر سریع از دوره شیوع گسترده وجود دارد»، از مماشات مقامات اجرایی کشور در اجرای پیشنهاد مذکور سخن به میان می‌آورد (صفحه ۷۰). با گذشت حدود ۵ ماه از ورود کرونا به ایران و حدود ۷ ماه از تجربه جهانی در مقابله با این بیماری، هیچ شواهدی از موفقیت سیاست اعمال قرنطینه شدید خانگی و وضع مقررات منع رفت و آمد در شهرها در دست نیست. امروزه کارشناسان به اتفاق به این نتیجه رسیده‌اند که مردم جهان باید تا چند ماه آینده (حداقل تا زمان کشف واکسن و بیروس کوید ۱۹)، زندگی در کنار ویروس کرونا را بپذیرند و با رعایت کامل فاصله‌گذاری

اجتماعی و دستورالعمل‌های بهداشتی به کسب‌وکارهای خود مشغول شوند تا جهان با کمترین هزینه و خسارتی از این دوره عبور نماید.

۵.۷.۲.۵ تامین منابع حمایتی دولت از سه محل

در انتهای مبحث ششم (صفحه ۷۴) پیشنهادهایی برای جبران کسری بودجه شامل استفاده از درآمدهای ناشی از صرفه‌جویی در مصرف بنزین، فروش اوراق دولتی و ممانعت از فرار مالیاتی ذکر شده است.

در خصوص مورد اول یعنی استفاده از منابع صرفه‌جویی شده در یارانه بنزین می‌توان چنین گفت که با توجه به اینکه کاهش دستوری عبور و مرور خودروها چندان کارساز نیست و می‌تواند با هزینه‌های اجتماعی، اقتصادی و بعضاً سیاسی همراه شود، صرفاً می‌توان بر درآمدهای ناشی از صرفه‌جویی اختیاری مصرف بنزین تکیه داشت که مبلغ زیادی نخواهد بود.

راهکار انتشار اوراق دولتی و تجهیز منابع خرد و متوسط راهکاری مفید و در سطح استانداردهای جهانی به نظر می‌رسد. این در حالی است که با توجه به هدفگذاری نرخ تورم توسط بانک مرکزی در بازه ۲۰ تا ۲۴ درصد (برای دوره منتهی به خرداد ۱۴۰۰) و ضرورت جلوگیری از سلطه مالی دولت بر سیاست‌های پولی بانک مرکزی و برداشت از خزانه و خلق پول پر قدرت، مزیت و ضرورت اجرای این راهکار بسیار بیشتر نمایان خواهد بود.

راهکار سوم که به جلوگیری از فرار مالیاتی اشاره دارد نیز راهکار معقول، لازم و کارسازی است که البته با توجه به ضرورت فراهم بودن زیرساخت‌های اطلاعاتی، فنی و حقوقی، این راهکار حداقل در کوتاه‌مدت برای تامین منابع فوری حمایتی دولت کمی دور از دسترس نشان می‌دهد.

۶.۷.۲.۵ سبد هوشمند کالا

در مبحث ششم پیشنهادی تحت عنوان استفاده از سبد هوشمند کالا داده شده است. خلاصه این پیشنهاد آنست که در حال حاضر یک زیرساخت بسیار عالی در کشور به اسم کارت هوشمند ملی وجود دارد؛ وقتی اوضاع بازار نسبت به مواد غذایی یا ملزومات بهداشتی همچون ژل ضد عفونی‌کننده و ماسک حساس می‌شود، می‌توان با ایجاد سبد هوشمند کالا، ملزومات مورد نیاز خانوارها را تا سهم مشخصی در اختیار ایشان قرار داد.

البته نیازهای مردم و مناطق مختلف با یکدیگر فرق می‌کند که این را می‌توان به تشخیص استانداردها یا شورای فرهنگی استان‌ها سپرد تا تضمین دسترسی به سبد کالا را برای مردم منطقه خود فراهم کنند. این راهکار، نه هزینه‌ای برای دولت دارد، نه قرار است کار جدیدی ایجاد شود و نه قرار است که کسب‌وکار عده‌ای به خطر بیفتد؛ فقط افراد با ثبت کد ملی خود از فروشگاه‌های بخش دولتی یا خصوصی یا تعاونی خرید می‌کنند و به دولت اعلام می‌کنند که من این خرید را انجام داده‌ام و دیگر تا ماه آینده که می‌توانم کالا را از طریق شبکه بگیرم، نیاز ندارم. در این راهکار، یکسری فروشگاه تعیین و اعلام می‌شوند تا مردم از آنها خرید کنند؛ حتی بخش خصوصی و تعاونی هم می‌توانند به این شبکه بپیوندند و متناسب با تراکنش‌هایی که در آن فروشگاه انجام می‌شود، این اطمینان حاصل می‌شود که محصولات سبد هوشمند، به دست مردم رسیده است (صفحات ۷۵ تا ۷۹).

پیشنهاد فوق به نوعی احیای طرح کوپن کالا این بار به شکل جدید و بر بستر کارت‌های ملی هوشمند است (استفاده از کوپن به شکل کاغذی و سستی آن در مبحث دوازدهم پیشنهاد شده است)^۱. این راهکار گرچه در مواقع بسیار بحرانی و شرایط کمبود مواد مصرفی و در صورت فراهم بودن زیرساخت‌های فنی و سامانه‌ای قابلیت پیاده‌سازی دارد، اما در عین حال استفاده از این طرح برای گذر از دوران رکود کرونا با موانع ذیل همراه است:

اول اینکه در کشور تعداد بسیار زیادی مغازه و فروشگاه‌های کوچک و خرده‌فروشی وجود دارد. صرف اعلام یکسری فروشگاه‌های خاص برای تهیه سبد کالا و فروش آن به متقاضیان و طبیعتاً محروم‌سازی سایر فروشگاه‌ها از تهیه آن دسته از ملزومات، علاوه بر کاهش سطح درآمدی، موجب طرد مشتریان و از دست رفتن بازار محلی آنها در میان‌مدت خواهد شد. کماآنکه با توجه به زیرساخت‌های فنی موجود، مشارکت تمامی فروشگاه‌های کشور حتی در مناطق دورافتاده و محروم در طرح مزبور و اتصال به سامانه‌های اطلاعاتی، فرآیندی زمان‌بر و پرهزینه خواهد بود.

دوم اینکه تعیین سقف واحدی برای مصرف تمام خانوارها کاری دشوار و تاحدی ناشدنی است. طبیعی است میزان مصرف هر خانوار (از ملزومات گنجانده شده در سبد هوشمند کالا)، متفاوت از خانوار دیگر است و در صورت نیاز بیشتر، تامین این ملزومات از خارج از سامانه طراحی شده، امری بسیار دشوار و همراه با هزینه‌های مازاد است.

سوم آنکه هرگونه سیاست‌گذاری و ارائه راهکارهای اقتصادی باید با لحاظ تمامی بازخوردهای داخلی از یکسو و بازخوردهای بیرونی و بین‌المللی از سوی دیگر صورت پذیرد. در بخش داخلی، اعلام یکسری از کالاها به عنوان سبد هوشمند کالا موجب ارسال این نشانه (سیگنال) به بخش تولید، توزیع و مصرف است که حتماً برای تامین این دسته از کالاها محدودیت وجود دارد که این نشانه کافی است تا انگیزه احتکار و بهانه‌های افزایش قیمت‌ها فراهم شود. همچنین ایجاد موج نگرانی از اتمام سهمیه ماهانه، می‌تواند اثرات اجتماعی و روحی-روانی زیادی را در جامعه خصوصاً در دهک‌های پایین اقتصادی ایجاد می‌کند.

در بخش خارجی هم باید متوجه این نکته بود که شرکای تجاری و بازرگانی کشور و سرمایه‌گذاران خارجی بخش خصوصی نسبت به کلیه اخبار و سیاست‌های اقتصادی دولت هوشیار و حساس هستند. بازگرداندن نظام جیره‌بندی، سهمیه‌بندی و کوپنی نشانه‌ای از ناتوانی کشور در تامین کالاهای موردنیاز به‌قدر فراوان است و این موضوع می‌تواند بازخوردهای منفی اقتصادی و حتی سیاسی در منطقه و جهان برای کشور داشته باشد.

۷.۷.۲.۵ اخذ مالیات بر مجموع درآمدها

در مبحث نهم پیشنهادی با موضوع لزوم اصلاح نظام مالیاتی و لزوم اخذ مالیات بر مجموع درآمدها عنوان شده است. در این پیشنهاد، ذکر شده است که افزایش مالیات برای جبران هزینه‌های حمایتی دولت از بخش‌های آسیب‌دیده از کرونا، به معنای اخذ مالیات بیشتر از پایه‌هایی که در حال حاضر مالیات می‌پردازند نیست؛ بلکه منظور اینست که مالیات باید از بخش‌هایی دریافت شود که تا حالا مالیات پرداخت نمی‌کردند و یا آن طوری که باید، پرداخت نمی‌کردند؛ یعنی اصطلاحاً گسترش پایه مالیاتی. البته در ادامه این پیشنهاد عنوان شده که شاید اگر بخواهیم از افرادی که تا الان مالیات نمی‌دادند، مالیات بگیریم، آنها این بار مالیاتی را با یک به اصطلاح «انتقال مالیاتی» به سمت مردم سرازیر می‌کنند، بنابراین پیشنهاد این است که نظام مالیاتی سراغ مجموع درآمد افراد برود که در این صورت راه فرار بسته می‌شود.

این پیشنهاد به خودی خود پیشنهاد پسندیده‌ای است؛ اما بخاطر عدم اشاره به ضرورت و راهکارهای فراهم‌سازی مقدمات و زیرساخت‌های حقوقی، فنی و اطلاعاتی اجرای مالیات بر مجموع درآمدها، همچون راه‌اندازی سامانه جامع شناسایی درآمدهای آحاد جامعه، پیشنهاد حاضر از جامعیت کافی برخوردار نمی‌باشد. کماآنکه می‌بایست طراحی و

بکارگیری این سامانه جامع، پیش از وقوع بحران برنامه‌ریزی می‌شد. بنابراین با توجه به هزینه‌های سنگین و فوری دولت جهت اعمال حمایت‌های اقتصادی از صنوف و کسب‌وکارهای زیان‌دیده از کرونا، این راهکار پسندیده، حداقل در کوتاه‌مدت چندان عملیاتی نخواهد بود.

۸.۷.۲.۵ استفاده از ابزارهای اقتصادی برای کنترل اجتماعی

در مبحث دهم به این نکته اشاره شده است که به علت دشواری و هزینه‌بر بودن تشخیص ضروری و غیرضروری بودن آموذشدهای اجتماعی در سطح شهری و بین‌شهری و مقاومت شدید عده‌ای از افراد نسبت به اجرای اینگونه اقدامات سخت و محدودکننده، نمی‌توان با راهکارهای پلیسی و فیزیکی محدودیت‌های رفت‌وآمدی و قرنطینه را در کشور اجرایی کرد. با این مقدمه، این مبحث استفاده از ابزارهای اقتصادی برای کنترل اجتماعی را پیشنهاد داده است.

براساس این راهکار، به جای وضع ممنوعیت‌های سخت، می‌توان با استفاده از ابزارهای اقتصادی هزینه مبادلات اجتماعی را بالا برد؛ یعنی رفت‌وآمد داخل شهرها و سفر رفتن به شهرهای دیگر از لحاظ مقرراتی ممنوع نیست ولی انجام آن مستلزم پرداخت هزینه مازاد از سوی افراد است. برای مثال می‌توان هزینه عوارض بزرگراه‌های مواصلاتی کشور و یا هزینه سوخت‌گیری در مسیرهای بین‌راهی را افزایش داد یا حتی در جاده‌های فرعی از وسایل نقلیه عبوری عوارض گرفته شود. در این راهکار، به شکل درون‌زا افراد جامعه، خودشان تصمیم می‌گیرند که هزینه را پرداخت کنند یا نه، در نتیجه بین تعاملات اضطراری و غیر اضطراری به درستی تفکیک می‌شود.

اشاره این راهکار به کافی نبودن اقدامات سخت و پلیسی و نیاز به سیاست‌های اقتصادی و ابزارهای نرم، اشاره‌ای کاملاً مقبول و درخور توجه است. اما دو نکته در نقد و بررسی این پیشنهاد قابل طرح است. اول اینکه سیاست‌های بخشی نیازمند هماهنگی بالا در اجرا و بستن سایر گزینه‌های جایگزین است. به عنوان نمونه افزایش هزینه سوخت در مسیرهای جاده‌ای و مراکز بین‌شهری، احتمالاً به این اقدام ختم می‌شود که رانندگان تمام سوخت مورد نیاز خود را از شهر مبدا تهیه کرده و در دبه‌های دربسته با خود به سفر خواهند برد. این اقدام افزون بر شکست سیاست مزبور، خطر انفجار، آتش‌سوزی و رخداد حوادث ناگوار را افزایش می‌بخشد. یا اخذ عوارض از جاده‌ها فرعی، موجب افزایش

استفاده از گذرگاه‌های عبوری از میانه اماکن محلی، طی مسافت بیشتر و افزایش بار ترافیک در مسیرهای کم‌ظرفیت و نامناسب برای تردد بالا می‌شود. بنابراین این اقدام هم افزون بر شکست سیاست مزبور به افزایش مصرف و هزینه سوخت و حتی میزان تصادفات منتهی می‌شود. بنابراین اجرای این سیاست قیمتی، نیازمند منع راه‌های جایگزین است.

دوم اینکه با توجه به فشار هزینه‌ای رکود کسب‌وکار بر بودجه خانوارها نیاز است در کلیه سیاست‌گذاری‌هایی که هزینه سبد خانوار را به هرنحوی افزایش می‌دهد با ملاحظه بیشتری تامل شود؛ خصوصا اینکه بخش زیادی از فعالیت‌های درآمدزا در دهک‌های پایین درآمدی از همین عبور و مرورهای شهری و بین‌شهری حاصل می‌آید.

۹.۷.۲.۵ تحریک تقاضا در دوره پسا کرونا

در مبحث دوازدهم برای آنکه بعد از دوره کرونا، اقتصاد ایران در رکود عمیق فرو نرود، پیشنهاد تحریک تقاضا توسط منابع دولتی مطرح شده است. این پیشنهاد بیان می‌دارد که تحریک تقاضا موجب می‌شود بنگاه‌های اقتصادی که الان در شوک هستند، دوباره فعال شوند و ظرفیت‌های آنها به کار گرفته شده و به جریان تولید بازگردند... این ضعفی که در اقتصاد وجود دارد، بدون تحریک بزرگ رفع نمی‌شود و راه آن هم تأمین مالی کردن آن از طریق تأمین مالی خرد و از طریق ایجاد و انتشار اوراق قرضه است.

در بررسی و تحلیل این پیشنهاد باید دقت داشت که عموماً تجربه اقتصاد ایران نشان داده است که صرفاً تقویت بخش عرضه از مسیر تحریک تقاضا، کارساز نیست و عدم توجه به بخش عرضه، به افزایش نرخ تورم و وابستگی به واردات کالاهای منقول خارجی منجر می‌شود (جلالی نائینی، ۱۳۷۶). چراکه مشکل بخش عرضه در اقتصاد ایران صرفاً از بابت فقدان تقاضای کافی نیست بلکه عللی همچون تحریم‌های تجاری، مالی و بانکی، موانع گمرکی و سیستم واردات مواد اولیه و واسطه‌ای، تأمین ارز لازم در قیمت و حجم مورد نیاز، نواقص نظام بازاریابی و توزیع، چالش‌های فضای کسب‌وکار همچون بروکراسی‌های اضافی و دست‌وپاگیر در راه‌اندازی و توسعه کسب‌وکارها، عدم ثبات قوانین و پیش‌بینی ناپذیری اصلاحات مقرراتی و سیاستی، عدم نفوذ کافی فناوری‌های نوین جهانی به عرصه تولید داخلی و در نتیجه بالا بودن هزینه‌های تولید و همچنین مشکلات صنایع و صنوف مختلف در تأمین سرمایه در گردش و جذب منابع مالی نیز دخیل است. در این فضا با تحریک تقاضا و عدم پاسخ‌دهی متناسب از سوی بخش عرضه اقتصاد

داخلی، مازاد تقاضا ایجاد شده که سرریز آن در افزایش قیمت‌ها و یا وابستگی به واردات گسترده خود را نشان می‌دهد.

دومین نکته اینکه «تامین مالی خرد» (Microfinance) در ادبیات اقتصادی به معنای تامین منابع برای کسب‌وکارهای کوچک و متوسط است و غالباً دولت‌ها و نهادهای کلان اقتصادی از تامین مالی خرد برای جذب منابع استفاده نمی‌کنند (Beatriz & Labie, 2011). اما آنچه به معنای جذب منابع در اندازه‌های کوچک از تعداد زیادی از صاحبان وجوه است معروف به «تامین مالی جمعی» (Crowdfunding) است (Howe, 2006) که با مفهوم تامین مالی خرد تفاوت دارد.

سوم اینکه «اوراق قرضه» (Bond) اشاره به اوراق بهادار انتفاعی مبتنی بر قرارداد قرض دارد که در اقتصادهای متعارف جهانی کاربرد و مصرف زیادی دارد؛ اما به علت حرمت شرعی پرداخت سود به وجه استقراضی، این اوراق در ادبیات مالی اسلامی جایگاه و کاربردی ندارد. آنچه در نظام‌های مالی اسلامی همچون نظام مالی جمهوری اسلامی ایران قابلیت استفاده دارد، اوراق بهادار اسلامی (صکوک) است که در دو نوع انتفاعی و غیرانتفاعی منتشر می‌شود. به ظاهر منظور کتاب از اوراق قرضه، همان اوراق بهادار اسلامی (صکوک) بوده که به اشتباه استفاده شده است.

۸.۲.۵ عدم ارجاع‌دهی مناسب

بنا به آنچه در مقدمه بیان شد، کتاب حاضر، از مطالب ارائه شده اساتید و پژوهشگران در سلسله جلساتی به صورت برخط بوده که بعداً پیاده‌سازی شده و به نثر تبدیل شده است. بنابراین بیشتر مباحث کتاب سبکی شبیه به مصاحبه‌های شفاهی دارد که بدون استنادهای علمی و ارجاع‌دهی به منابع معتبر به متن تبدیل شده که این عامل به شدت از اعتبار علمی کتاب کاسته است. به عنوان نمونه می‌توان به موارد ذیل اشاره داشت:

جدول ۳

صفحه	متن کتاب
۸	از نظر اکثر اقتصاددان‌های جهان شوک وارده به اقتصاد جهانی در اثر این بیماری در دوره پس از جنگ جهانی دوم بی‌مانند است
۵۲	پیش‌بینی‌های بدبینانه‌ای هم است که می‌گویند ممکن است، نرخ رشد اقتصاد جهانی به صفر برسد
۵۶	شبکه بانکی از سال ۹۸، ۹۰۰ هزار میلیارد تومان تسهیلات پرداخت کرده است اما تقریباً ۵ درصد از آن تسهیلات را در تولید و فعالیتهای کسب‌وکار هزینه کرده‌ایم

۶۴	آمارها نشان می‌دهد که کمتر از ۲۰ درصد مراجعه مردم به بازار، منجر به خرید می‌شود و در حالت عادی ۸۰ درصد بازارگردی است
۱۰۰	ما الان حداکثر ۸ درصد تولید ناخالص داخلی را مالیات می‌گیریم و متوسط آن در دنیا حدود ۲۰ الی ۲۴ درصد است
-۱۳۴ ۱۳۵	یک آمار خود دولت در سال ۱۳۹۴ منتشر کرد که دولت اولین بسته محرک اقتصادی خودش را که داده بود بعد از یک سال که این بسته را بررسی کرده بودند، دیده بودند نه تنها بسته موجب رشد اقتصادی آنچنان نشده بود بلکه باعث شده بود که در کوتاه‌مدت بنگاه‌های اقتصادی ۳۰ درصد بدهی‌های مالی آنها افزایش پیدا کرده باشد.

در مجموع از آنجاکه کتاب حاضر با مأموریت و رسالت پرداخت کارشناسانه به چالش‌های اقتصادی شیوع بیماری کرونا در ایران و بیان توصیه‌های سیاستی و راهکارهای عملیاتی برای خروج بهتر از شرایط حاضر منتشر شده است، بهتر بود مباحث ۱۳ گانه کتاب تماما به صورت یادداشت‌های مکتوب با لحاظ استانداردهای مشخص نگارشی همراه با ارجاعات معتبر و کافی از صاحب‌نظران جمع‌آوری می‌شد و سپس با یک چینش موضوعی مناسب و هدفمند به صورت یک اثر مکتوب به جامعه مخاطبین عرضه می‌گشت.

نکته دیگر اینکه، بخش ضمیمه کتاب از ارجاعات خوبی برخوردار است، اما در حالیکه عموم ارجاعات این بخش به شکل درون‌متنی است در صفحه ۱۶۸، از ارجاع در پاورقی استفاده شده است.

۹.۲.۵ عدم جمع‌بندی و دسته‌بندی مطالب و راهکارها

یکی از ضعف‌های مهم کتاب عدم جمع‌بندی مطالب و پیشنهادها و راهکارها است که ممکن است خوانندگان را با سردرگمی درباره چندگانگی مباحث و عدم نتیجه‌گیری واحد همراه کند. در کتاب‌هایی که مجموعه یادداشت‌هایی به قلم چندین کارشناس است لازم می‌نماید به علت تفاوت نقطه‌نظرها و اختلاف دیدگاه‌ها و راهکارها در بخش انتهایی کتاب، مواردی که وفاق بیشتری بر روی آن از سوی نویسندگان کتاب وجود دارد همراه با اهم استدلال‌های آن ارائه شود.

نکته دیگر عدم دسته‌بندی پیشنهادها با تفکیک مخاطبین آن است. بخشی از پیشنهادها مطرح شده در کتاب متوجه عامه جامعه به عنوان مصرف‌کنندگان است؛ بخشی دیگر متوجه بخش خصوصی و اصناف به عنوان تولیدکنندگان و ارائه‌دهندگان خدمات است. بخش دیگر پیشنهادها ناظر به اقدامات دولت، مجلس، قوه قضاییه، شهرداری‌ها، سازمان‌های حمایتی و سایر نهادهای کشور است. تفکیک مخاطبین پیشنهادها به قوت کار می‌افزاید.

همچنین می‌شد پیشنهادهای مطرح شده در کتاب هم از جنبه موضوعی و هم از حیث زمان اجرا (در سه بازه زمانی کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت) تفکیک و دسته‌بندی بشود. کماآنکه امکان تقسیم‌بندی از حیث پیش‌بینی قدرت اثربخشی و فایده‌مندی هم وجود دارد. آنچه مسلم است صرف بیان عناوین پیشنهادها، به صورت سلسله‌وار و بدون هیچگونه دسته‌بندی موضوعی، زمانی و متولی اجرا چندان مناسب به نظر نمی‌رسد.

۱۰.۲.۵ کاستی در انسجام و نظم منطقی مباحث

آنطور که بیان شد کتاب مذکور از نقطه‌نظرات سیزده کارشناس اقتصادی تشکیل شده است. استفاده از این تعداد کارشناسانی که به موضوع اقتصاد دوره کرونا و ارتباط آن مولفه‌های اقتصاد مقاومتی اشراف داشته باشند، از نقاط مثبت و درخشان کتاب است؛ اما دلیل و فلسفه چینش و تقدم و تاخر ترتیب مباحث، بیان نشده است و مباحث به ترتیبی ارایه شده است بگونه‌ای است که ارتباط منطقی کمی بین آنها برقرار است. از این‌رو و کتاب از فقدان یک سیر موضوعی منسجم و مشخص رنج می‌برد. در صورتی که بهتر بود مباحث با یک دسته‌بندی موضوعی روشن همراه با یک سیر منطقی به دنبال یکدیگر عرضه می‌شدند.

همچنین در انتهای کتاب و در بخش ضمیمه یادداشتی ارزنده تحت عنوان «اقتصاد مقاومتی؛ نگاهی به مفهوم، مبانی و فلسفه» آمده است که به خوبی به الزامات، مفاهیم و چارچوب‌های اقتصاد مقاومتی پرداخته است. این در حالی است که در سراسر متن کتاب اشاره‌های جسته‌وگریخته‌ای به اقتصاد مقاومتی شده است. بنابراین نیاز بود مطالب این بخش به نحو خلاصه و به عنوان مطلع و شروع کتاب مورد استفاده قرار می‌گرفت تا خوانندگان با ذهنی روشن از مفاهیم کاربردی اقتصاد مقاومتی وارد بدنه کتاب می‌شدند.

نکته دیگر آنکه سال ۱۳۹۹ با عنوان «جهش تولید» هدفگذاری شده است. از آنجاکه این کتاب در بهار ۱۳۹۹ و با هدف بررسی اثرات بیماری کرونا در اقتصاد ایران و تبیین برخی از راهکارهای کاهش این اثرات با رویکرد اقتصاد مقاومتی منتشر شده است، لازم می‌نمود حداقل با افزودن یک مبحث مرتبط، توجه بیشتری به سیاست‌ها و برنامه‌های مورد نیاز جهت تحقق شعار سال یعنی «جهش تولید» انجام می‌شد. در حال حاضر صرفاً در مباحث نهم و سیزدهم، اشاره مختصر و گذرایی به این شعار شده و کلیت کتاب از این موضوع بی‌بهره باقی مانده است.

جدا از فقدان نظم منطقی در ترتیب مباحث ۱۳ گانه، کتاب در «هر مبحث» از جنبه تسلسل هدف‌دار عناوین جزئی و پیوند آن با عنوان اصلی و نیز معرفی تناقضات احتمالی و وجود یک جمع‌بندی روشن از مطالب ارائه شده، دارای ضعف و کاستی است؛ در حالیکه بهتر بود مطالب هر مبحث در سه بخش «مقدمه»، «بدنه بحث» و «جمع‌بندی نکات و پیشنهادها» تدوین می‌شد.

۱۱.۲.۵ سایر کاستی‌ها و نقاط ضعف محتوایی

مباحث کتاب فارغ از ارجاع‌دهی و معرفی منابع تکمیلی برای خواننده تدوین شده و منابع انتهایی کتاب صرفاً متعلق به بخش ضمیمه کتاب است. به عبارتی بدنه کتاب فاقد هرگونه منبع و مأخذی است. مورد دیگر آنکه گرچه با توجه به جدید بودن بیماری کرونا، موضوع و طرح کتاب بسیار تازه و نوآورانه است، اما سبک و شیوه طرح مطالب و ابزارهای تحلیلی، جدید و نوآورانه نمی‌باشد.

۶. نتیجه‌گیری

اثر «اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا» اولین تلاش نظام‌مند و جدی است که در قالب یک «کتاب» به جامعه علمی معرفی شده و حاوی توصیه‌ها و راهکارهایی جمعی از کارشناسان و صاحب‌نظران اقتصادی کشور است که با هدف شناخت مسیرهای بهینه برونرفت اقتصاد ایران از بحران کرونا ارائه گردیده است. این کتاب سعی نموده با رویکرد اقتصاد مقاومتی به موضوع اقتصاد کرونا پردازد؛ تلاشی که ضمن جدید و نوآورانه بودن، از لحاظ ارزشمندی و تقدس هدف، قابل ارج‌گذاری و تقدیر مضاعف است. اما علیرغم نقاط قوت و امتیازات زیادی که در کتاب وجود دارد، در یک نگاه کلی، اثر مزبور به علت فقدان انسجام و نظم در ارائه مباحث، تعجیل در چاپ کتاب پیش از روشن شدن ابعاد اقتصادی و اجتماعی شیوع بیماری کرونا، انتخاب قالب نامناسب برای عرضه اثر، عدم استفاده کافی از تجربه اقتصادهای جهانی، ارائه ادعاهای اثبات نشده، عدم تصریح مباحث به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، فقدان جمع‌بندی و دسته‌بندی مطالب و پیشنهادها و در نهایت ضعف در جامعیت و عمق تحلیل‌ها و راهکارها، در مجموع نتوانسته به مقاصد مدنظر دست یابد. از این‌رو کتاب برای چاپ‌های آتی نیازمند

نقد و بررسی کتاب *اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ...* (وهاب قلیچ) ۲۵۹

بازنگری و اصلاح نگارشی و محتوایی است که به اهم این موارد در مقاله حاضر اشاره شده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. استفاده از کوپن به شکل کاغذی و سستی آن در مبحث دوازدهم پیشنهاد شده است.

کتاب‌نامه

- برانسون، ویلیام اچ (۱۳۸۳)، *تئوری و سیاست‌های اقتصاد کلان*، ترجمه عباس شاکری، تهران: نشر نی.
- جاللی نائینی، احمدرضا (۱۳۷۶)، *بررسی روند تورم و سیاست‌های پولی به نقل از اقتصاد ایران*، تهران: موسسه عالی آموزش و پژوهش در برنامه ریزی و توسعه.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۵۹)، *لغت‌نامه دهخدا*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- عبدالملکی، حجت‌اله (سرپرست) (۱۳۹۹)، *اقتصاد کرونا (اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا)*، تهران: آوان جنوب، چاپ اول.
- عمید، حسن (۱۳۷۱)، *فرهنگ عمید*، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ هشتم.
- مکارم‌شیرازی، ناصر (۱۳۹۷)، *طب اسلامی (بیاناتی در خصوص طب اسلامی)*، پایگاه رسمی اطلاع‌رسانی دفتر حضرت آیه‌اله مکارم شیرازی، شماره ۴۱۲۵۰۳. چیزی به نام طب اسلامی نداریم، خبرگزاری ایسنا، کد خبر: ۹۷۰۱۱۶۰۴۰۹۳.
- وزارت بهداشت (۱۳۹۶)، چیزی به اسم طب اسلامی نداریم، خبرگزاری ایسنا، کد خبر: ۹۶۰۶۱۹۱۰۴۴۱.
- قلیچ، وهاب و رسول خوانساری (۱۳۹۴)، «عوامل موثر بر تحقق سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در نظام بانکی»، یادداشت سیاستی شماره ۹۴۰۰۸، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی ج.ا.ا.

Branson, William H. (1989), *Macroeconomic Theory and Policy* (3rd Edition), Harper and Row.

Howe, J. (2006). The rise of crowdsourcing. *Wired magazine*, 14(6), 1-4.

Beatriz Armendáriz & Labie Marc (2011), *The Handbook of Microfinance*; Published by World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd,

www.who.int/covid-19/information

<https://www.worldometers.info/coronavirus/>